

- század végéig. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kvár, 1946. 14–15, 119; Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bp., 1982. 124–129; Kolozsvár. Transylvania Képeskönyvek. A kötetet Kelemen Lajos írásaiból összeállította, szerkesztette és kiegészítésekkel ellátta Bálint István János. Polygon Könyvkiadó, h.n. [1989]. 33, 136–137.
10. Lásd a dolgozat végén levő térképet a korabeli Kolozsvár óvárosáról.
11. Haske Ferenc: Kolozsvár története. Bp., 1888. 1. Tábla „Szabad királyi Kolozsvár városának és körül levő várfalainak rajzolatja 1831”.
12. B. Nagy Margit: Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1977. 128–131.
13. Kóváry László: Erdély régiségei és történelmi emlékei. Új kiadás 30 fametszvényvel. Horizont Kiadó, Bp., é.n. 74–75.
14. Az előbbi szerzők mellé sorolhatnók Gyarmati Zsolt: Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán. Séták a Monarchia-beli Kolozsváron. Komp-Press Kiadó, Kvár, 2005. 41–64.
15. Bernard Lepetit: Une herméneutique des villes est elle possible? In: Lepetit – D. Pumaine (coord.): Temporalités urbaines. Paris, 1993. 288, 292.
16. Hanák Péter: Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában. Történelmi Szemle 39:2. 1997. 159–177.
17. Uő: A világváros útján. Budapesti Negyed VI. évf. 2–3 sz. 1998. 109–111. http://bfl.archivportal.hu/id-292-v_r_s_karoly_vilagvaros_utjan.html Letöltés ideje: 2010. március 30.
18. Vörös Károly: Hétköznapiak a polgári Magyarországon. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 22. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1977. 21–28.
19. Tóth Árpád: Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. L'Harmattan, Bp., 2005. éles szemmel vizsgálja és rekonstruálja a 19. század első felében nagy számban megalakult egyesületek, társaságok szerveződését, elemzi az átalakuló társadalom bizonyos csoportjainak sokféle törekvését. Megállapítja, hogy az egyletek legnagyobb számban és céljaikat tekintve a legnagyobb változatossággal Pesten szerveződtek, de egyes típusaik viszonylag rövid idő alatt az ország számos más városában is megjelentek.
20. Halmai Gábor: Az egyesülés szabadsága. Az egyesülési jog története. Atlantisz, Bp., 1990. 17.
21. Hanák Péter: A Kert és a Műhely. Gondolat, Bp., 1988. 17–18.
22. Uo. 24.
23. Vörös Károly: A világváros útján. Budapesti Negyed VI. évf., 2–3 sz. 1998. 107–108.
24. Hanák: i.m. 37.
25. Uo. 51.

TINÓDI LANTOS SEBESTYÉN, A LITERÁTUS MŰVELTSÉGŰ ÉNEKMONDÓ

■ Tinódi Lantos Sebestyén gyermekkoráról, ifjúkoráról keveset tudunk. Arról sincsenek pontos ismereteink, hogy hol végezte a tanulmányait. Feltehetően Pécssett, valamelyik káptalani iskolába járhatott, ez a hely esett ugyanis legközelebb a szülőfalujához, a Baranya megyei Tinód községhez.

Ebben a korszakban a fiatalok vagy papi pályára készültek, vagy olyan ismereteket sajátítottak el, amelyeket a világi életben is hasznosíthattak – íródeákként, gazdatisztként, jegyzőként. A káptalani

iskolákban az egyházi és világi pályára készülő tanulók képzésében kevés különbséget tettek. Elsősorban a vallásoktatásra fektették a fő hangsúlyt. A gyerekek megtanulták a Miatyánkot, a Hiszekegyet és a keresztény vallás alaptanításait. Az írás és olvasás mellett megtanultak latinul, ami akkoriban az állam hivatalos nyelve volt, s ha valaki közpályára készült, el kellett sajátítania.

Nagy jelentősége volt a gregorián énekek tanításának is, hiszen a gyerekek énekes szolgálatot teljesítettek a templomban.

A diákok a sublectorral együtt mindennap jelen voltak a misén és a vesperáson.¹ Tinódi Sebestyén minden bizonnal azok közé a szép hangú, jó zenei képességű gyerekek közé tartozhatott, akik az istentiszteleten és a temetéseken részt vettek az éneklésben, a zsoltározásban, és a misén a plébános vagy a megyéspap mellett ministráltak is.

Amikorra Tinódi befejezte a tanulmányait – kb. tizenöt-tizenhat éves korára –, olyan gyakorlati ismereteket sajátíthatott el, amelyek a misézéshez és a lelkipásztori feladatok ellátásához nélkülözhetetlenek voltak. Ebben a tudásban nemcsak azok a tanulók (scholaris) részesedtek, akik papi pályára készültek, hanem azok is, akik a későbbiekben világi állásokat töltöttek be. A káptalani iskolában Tinódi olyan alapműveltség birtokába jutott, amely a középkor kulturális örökségére épül. Ennek nyomai históriás énekeiben is felfedezhetők.

Latin nyelvtudásáról árulkodnak versfőszövegei. A Dávid királyról szóló história versfőiből az alábbi szöveg olvasható ki: „SEBASTIANVS LITERATVS DE TIINOD LVTINISTA CONDAM MAGNIFICI DOMINI VALENTINVS TEREK DE ENNIING IN CASSA FECIT ANNO D Ezeröttszázban és negyvenkilencben.”² Latin nyelvtudásának további bizonyítéka, hogy a Zsigmond királyról szóló krónikáját Thuróczy János és Bonfini leírása alapján szerkesztette meg.³ Olvasmányai között szerepelt Vergilius. A középkor valóságossága nem szorította ki Vergilius költészetét, műveiből számos példa bekerült Donatus és Priscianus grammatika tankönyveibe.⁴ Tinódi a *Cronica* előszavában egy helyen az *Aeneis* első énekéből idéz: „Tanúbizonytság erről az tengör vizébe Éneas társait mint biztatja volt, hogy az ott való nyomorúságok végre emlékezetre öröm lészön.”⁵ Ismerte még Guido de Columna *Trójai históriáját*, amely forrása lett a Jázonról és Médeáról szerzett széphistóriájának, valamint a *Gesta romanorumot*, amelynek egyik elbeszélését beépítette a *Sokféle részögről* szóló énekébe.⁶

Tinódi Sebestyén költészetét – első sorban énekmondó mivolta ellenére – áthatja a papi hivatáshoz köthető közlés-mód. Költészetében az énekmondói és papi szerepkör összefonódik, ami viselkedését, szemléletét, külvilághoz való viszonyát jelentős mértékben befolyásolja.⁷ Vallásossága mindegyik művében megnyilatkozik. A hitben való megtántorodást, a vallástalanság terjedését, az Istentől való elfordulást tekinti minden nemzeti és egyéni szerencsétlenség forrásának. Véleménye szerint a nemzet súlyos gondjai csak akkor oldódnak meg, ha a társadalom visszafordul Istenhez, és erkölcsös életet él.⁸ Őszintén feltárja a korszak visszasságait, elfogulatlan a társadalom különböző rétegeivel szemben. Nemcsak az egyszerű vitézeket feddi meg, de a hatalmasokat is:

*Szegény községet ne nyomorgassatok,
És ne nyúzzatok!
Inkább sok jókkal őket tápláljátok,
Ellenségtől megoltalmaztatok,
Igaz jövedelmen maradjatok,
Lesztek jámborok!*⁹

Még a király cselekedeteiről is elmondja véleményét, akkor is, ha az kedvezőtlen az uralkodóra nézve. Erre a *Cronica* előszavában is utal, amikor ajánlásában bocsánatot kér Ferdinánd királytól: „Ha pedig ez én irásomba vagy tudatlanságomból, avagy másnak gonoszul magyarázásából oly vétők volna, ki te felségödnék nem tetszenék, azt az úristenért és az te kegyelmességödért énnéköm szegín méltatlan szolgáltnak megbocsássad, és ezt jó nevön fogadjad, kiben nincsen semmi kétségöm.”¹⁰

Tinódi tevékenysége éppen arra az időszakra esett, amikor a reformáció tanításai elterjedtek, meggyökeresedtek az országban. Felmerülhet a kérdés: vajon melyik felekezethez tartozhatott? Katolikus volt-e vagy protestáns? Erre a kérdésre nem igazán lehet egyértelmű választ adni. Egyrészt azért nem, mert vallási kérdésekben mértéktartó volt és óvatos. Műveiben gondosan elkerüli a vallási ellentétek fe-

szegetését, nem avatkozik be az új és a régi egyház dogmatikai küzdelmeibe, egyik irányban sem fejt ki határozott álláspontot. Énekeiben vannak olyan részek, amelyekből arra lehet következtetni, mintha protestáns lett volna. 1552-ben a magyarok Szegednél vereséget szenvedtek, ennek okát Tinódi abban látja, hogy

*Nagy Isten igéjét ők bizon nem vevék,
Jámbor prédikátort városból kiküldék.*¹¹

Emellett azonban tisztelettel beszél a katolikus egyház főpapjairól, szertartásairól. Dicsérő szavakkal emlékezik meg Oláh Miklós egri püspök miséiről:

*Az jó pispök búsula,
Éjjel nappal úrstenhöz imáda,
Mise-mondásokkal ohít vala,
Egri vitézőkért imádtat vala.*¹²

Vannak olyan énekrészek is, ahol szándékosan kétértelműen fogalmaz, és kerüli a nyílt színvallást. Ide sorolhatók a *Károly császár hada Saxoniában* kezdetű énekének reformációra vonatkozó vesszori is:

*Idő vala akkort bolond vakságban,
Nagy tévölygés vala az hit dolgába,
Luther Márton hirdetni kezdte vala,
Az a jó hit! Mind azt kiáltja vala.*¹³

E sorok értelmezhetők úgy is, miszerint Luther hirdette: tévelygés volt a hit dolgában, valamint úgy is, hogy Tinódi maga mondja, tévelygés volt a hit dolgában, és a tévelygés hirdetője Luther.¹⁴

Tinódi felekezeti hovatartozását másrészt azért is nehéz meghatározni, mert a reformáció kezdeti szakaszában nem lehet éles határvonalakat megállapítani a pápa hívei és a reformáció követői között.¹⁵ Ebben az átmeneti időszakban egyesek katolikusként voltak protestáns szemléletűek, mások protestánsként katolikusok. Brodarics Istvánról tudjuk például, hogy 1533-ban még félt a lutheri eszmék terjedésétől, 1539-ben viszont Aleander bíbornok, a pápai követ olyan információkat kapott vele kapcsolatban, hogy több

tekintetben is lutheránus elvűnek mutatkozik, mivel nem sokra becsüli a szentek képeit, nem törődik a szentes idő tilalmával, és a papok házasságát is helyesli.¹⁶ Ezzel szemben Török Bálint, aki a nagybirtokosok között elsőként segítette a reformáció terjesztését, „igen tisztelte a barátokat és oda járt az mise hallásra és meg is gyónt húsvétra”.¹⁷ Thurzó Elek, aki szintén protestáns szellemiségű volt, hiába nyilatkozott protestáns módon a szentek segítségül hívásáról és a halottakért való könyörgésről, mostohalányát katolikus szertartás szerint adta férjhez.¹⁸

A reformáció széles tömegeket mozgatót a 16. században, és valamilyen formában mindenkit megérintett, mindenkire hatással volt. Míg egyesek újító törekvéseiket a katolikus egyház keretein belül akarták megvalósítani, addig mások az elkülönülésben látták a megújulás lehetőségét, de a katolikus egyház szertartásaitól, a kialakult szokásoktól mégsem tudtak elszakadni. A korszak a „már nem” és a „még nem” állapotában volt. Ebben a feszültséggel teli, köztes időszakban – az ellentmondásosság, a kiforratlanság ellenére – mégis van valamiféle különös tisztaság. Lehetőség nyílik ugyanis arra, hogy a különböző álláspontok átfedjék egymást, összelelkezzenek. A „már nem” és a „még nem” állapota szent állapot. Nemcsak az elszakadás előtti, hanem az egyesülés előtti időszakok jellemzője is.

Tinódi a protestáns prédikátorok megnyilvánulásaihoz képest mérsékelt irányvonalat képvisel. Nem vitatkozik, nem feszeget dogmatikai kérdéseket. Feltehetően nem kívánt elszakadni a katolikus egyháztól, inkább a belső megújulás híve lehetett, és belső ellenzéki álláspontot alakított ki. Az elszakadás gondolatától azért is tartózkodhatott, mert ő első sorban a nemzet egységének a megteremtésén fáradozott. A vallási különbségek viszont nemcsak a papokat, hanem a világiakat is elidegenítették egymástól. A török elnyomás alól való felszabadulás egyetlen lehetőségét abban látta, ha a magyarok egymást megértve, egyesült erővel összefognak a török ellen. Tinódi az

összetartozás híve, és szeretetre inti a szétforgácsolódott magyarságot:

*Tudjátok magyarok, hírösök valátok,
Míg nagy szeretettel egymást hallgatátok,
De mihelt köztetek ti meghasonlátok,
Ottan országokban ím mint pusztulátok!¹⁹
Egymást szeressétek, jobb ti fejetöknek,
Úgy léssen romlása gonosz terök népnek.²⁰*

Tinódi – több kortársához hasonlóan – valószínűleg nem zárkózott el a katolikusok és protestánsok közti megegyezés gondolatától, és a tárgyalások, a kölcsönös engedmények alapján el tudta képzelni az egyház újraegyesítését. Az elkülönülésre egyébként sem sok ideje maradt, 1556-ban, Sár községben meghalt.

Tinódi Sebestyén literátus műveltségű énekmondó volt, műveibe a középkori klerikus költészet elemeit is átörökölte. A következőkben ezeket tekintjük át.

A 16. századi ember a török pusztítások okát azzal magyarázta, hogy a magyar nemzet elszakadt Istentől és erkölcstelen, bűnös életet élt. A törököt Isten ostorának tekintették. Tinódi az isteni gondviselés közvetlen beavatkozását látja mindenben, a győzelmet és a vereséget is annak tulajdonítja:

*Keresztyének az jó példa tinéktök,
Példa az ó törvény az új törvének,
Ha parancsolat szerént ti élnétek,
Minden ellenségöt megverhetnétek.*

*Inkább az istennek ellene vattok,
Próféták módjára nem hadakoztok,
Nem csuda, hogy ily igen nyomorgotok,
Istentől ily igön ostoroztattok.*

*Támadjatok fejenként igaz hitben,
Ti éljete az igaz szeretetben,
Reménségtök legyön csak az istenben;
Minden ellenség lésszön kezeteiben.²¹*

Ez az elképzelés már jóval korábban, a tatárjárás időszakában is megfogalmazódott. 1242-ben keletkezett az a latin nyelvű siratóéneke (*Planctus destructionis Regni Ungariae per Tartaros*), amelyben az egyik

ismeretlen magyar szerzetes őszinte bűnbánattal tárja fel az emberek erkölcstelenségét, romlottságát, és a hazát ért sorscsapásban Isten haragját érzi:²²

*2.Már apáink bűnben éltek,
mi is vétkeztünk előtted
s bűneinknek sokasága
mi fejünkre viaszszálla
nyomorúság idején.*

*23.Nem csoda, hogy leverettek,
halálnak prédái lettek,
mert a köznép s a nagyobbak
jó erkölcsöt megrontottak
s bűnben éltek mindenütt.*

*24.Kemény nyakú népség, konok,
nem tekintett törvényt, jogot,
esküszegők és hazugok,
rablók, epikureusok,
a hordó az istenük.²³*

A bosszúálló Isten fogalma a 16. században, az újabb sorscsapás, a török pusztítások fenyegetettségében újraéled, s ez nemcsak Tinódi műveiben nyilvánul meg, hanem áthatja a protestáns énekszerzők költészetét is.

Ha megvizsgáljuk a históriás énekek szerkezeti felépítését, akkor négy szakaszt különíthetünk el. Az énekek bevezető formulával kezdődnek. Tinódi megszólítja hallgatóságát, és röviden bemutatja a mondanivalója tárgyát:

*Síralom adaték sok rendbéli népnek,
Ki hírével lésszön föld kerekségének,
Mert vége lön immár mi víg életünknek;
Ezt tevő fogsága keyös vezérünknek.*

*Eszteiben vegyéték az úrnak fogságát,
Jó Terek Bálintnak tőlünk így elváltát,
Lám minden érötte jámborul szolgáltát,
Mindenik urának mindönben hív-voltát.*

Ezt egy hosszabb szakasz, a fő rész követi; itt kerül sor az események részletes közlésére, hiteles feltárására.

A terjedelmes fő rész után imádság-szakasz következik, amellyel Tinódi kö-

nyörgésre, hálaadásra, imádságra szólítja hallgatóit (II/a. melléklet):

*Ti jó keresztyénök! Tegyük áldozatot,
Hogy Isten hallgasson tőlünk imádságot,
És megszabadítsa jó Terek Bálintot,
Hívön szolgálhassa ez szegín országot.*

A záró szakaszban, amely befejezi, lezárja az elbeszélést, Tinódi pontosan rögzíti az énekszerzés helyét és dátumát, valamint magáról is ejt néhány szót, megosztja hallgatóival pillanatnyi hangulatát, lelkiállapotát:

*Ezör ötszáz negyven és egy esztendőben
Budáról császárnak el-alámentében,
Szigetben ki szörzé vala nagy fektében,
Vitéz urán való nagy kesergésében.*

Ha az ének mondanivalója megkívánja, Tinódi a fő rész és az imádságszakasz közé a siratóformulát is beilleszti:

*Fohászcodik vala és igen sír vala,
Jó Terek Bálintné hogy hírt nem hall vala,
Mert ő vitéz urát igen félti vala,
Hogy az terek hiti végre meg ne csalná.*

*Egy levelet néki ha megmutatának,
Hogy fogsága volna ő vitéz urának:
Erő szakaszcodék kezének, lábának,
Földhöz üté magát, ott sokan sírának.*

*Csudaképpen töri, fárasztja ő magát,
Sírva apolgatja futosó két fiát,
Oly igen kesergi urának fogságát,
És az két fiával az nagy árvaságát.*

Ezzel a lehetőséggel akkor él, ha valamilyen tragikus eseményről – például egy vitéz hősi haláláról, egy-egy szerencsétlen kimenetelű várostromról vagy más szomorú élethelyzetről – számol be. A históriás énekek négyrészes szerkezete ezáltal ötrészesre bővül, ami egyúttal műfajváltást is eredményez. A siratóformulával kibővített históriás éneket vitézi siratónak nevezzük. A vitézi siratót – a stílusbeli rokonság ellenére – külön kell választani a históriás énektől. Megfogalmazódhat a kérdés: vajon a vitézi sirató te-

kinthető-e a históriás ének őstípusának? Vagy éppen fordítva, a históriás ének a vitézi sirató őstípusa?

A gyász, a fájdalom ábrázolásánál a Planctus szerzője is alkalmazta a siratóformulát. Míg azonban a Planctus siratóformulája bibliai eredetű – Jeremiás próféta könyvén és Jeremiás siralmain alapszik –, addig Tinódi siratóformulái a 11. századi hősi énekek, a chanson de geste-ek lírai siratószakaszaira, gyászleírásaira emlékeztetnek (I. melléklet).²⁴ További különbség mutatható ki a siratóformula helyét illetően. Tinódi a siratóformulát vagy a fő rész és az imádságszakasz közé ékeli (ezek az ún. vitézi siratók), vagy a Planctus szerzőjéhez hasonlóan beépíti a fő részbe, s ezáltal a történet szerves részévé válik. Erre találunk példát az *Erdéli história* első részében:

*Jó Gróf Miklós vala ott követségben,
Jámbor tanács vala király hűségében,
Magyarokhoz vala oly nagy szeretetben,
Halálát ohítja ez versszörző éltében.*

*Nagy sok magyar szánja ez vitéz halálát,
Mert szereti vala magyar vitéz voltát,
Mindenféle mesternek bölcs tudományát,
Az felséges király es ohítja megholtát.²⁵*

A Varkucs Tamás idejébe lött csaták *Egörből* című éneken:

*Lón halála szegín Príni Pétörnek,
Az testét megköldék feleségének,
Lón keserősége szép gyermekinek,
Vélők öszve asszon-feleségének.²⁶*

A 17. századi halotti búcsúztatók szerkezeti felépítése hasonlóságot mutat Tinódi Lantos Sebestyén vitézi siratóival.²⁷ A halotti búcsúztatók búcsú- és siratóformuláit ugyanis szintén a fő rész és az imádságszakasz, illetve ennek hiányában, a záró rész közé helyezik. A sirató- és búcsúformula helye mindkét műfajban a temetési szertartás folyamatának megfelelően alakul. A sirató- és búcsúformulák elhelyezkedése rítusszerű. A Planctus sirató-formulája ezzel szemben

nem a temetési szertartás rendjéhez igazodik.

A vitézi siratók szertartásjellegét erősítik azok az imádságszakaszok is, amelyeket Tinódi a záró részek elé told be (II/a. melléklet). Ezek az imádságszakaszok a siratóformula nélküli énekekben is jelen vannak. Az egésznek olyan hatása van, mintha az elbeszélte történet egy istentisztelet része lenne, vagy mintha egykor onnan szakadt volna ki, s ily módon nyerte volna el önállóságát. Vajon mi lehet az oka annak, hogy az imádságszakaszok az elbeszélő költészet lényeges alkotóelemeivé váltak? Miért alkalmazták ezeket énekmondóink?

Köztudott, hogy az egyház mennyire lenézte az énekmondók tevékenységét.²⁸ Már az 1092-i szabolcsi zsinat is rendelkezik ellenük.²⁹ A budai zsinat 1279-ben megtiltotta az egyháziaknak, hogy a mimusokat, histriákat és jocularokat hallgassák.³⁰ 1460-ban a szepesi zsinat tiltja a papoknak, hogy a mimusoknak, histrióknak, síposoknak, lantosoknak Krisztus alamizsnájából adjanak.³¹ Ez a megvetés az énekmondókat valószínűleg arra ösztönözte, hogy az egyház felfogásához közeledjenek,³² és olyan formában fogalmazzák meg mondanivalóikat, amely az egyház elvárásainak is megfelelt; arra törekedtek, hogy hitelessé tegyék költészetüket. A kérdés azonban más irányból is megközelíthető. A históriás énekek, vitézi siratók szertartásjellege ugyanis nem elsősorban az énekmondók alkalmazkodó képességével magyarázható. Elképzelhető, hogy az imádságszakasz nem külső tényező eredménye, hanem egy zárt egység, egy belső folyamat alkotóeleme, amely a középkori temetési szertartás liturgiai hagyományaira vezethető vissza. Ez akkor válik igazán nyilvánvalóvá, ha Tinódi műveit párhuzamba állítjuk az 1192–95 között lejegyzett magyar nyelvű *Halotti beszéddel*. A szerkezeti hasonlóság szembeűnő. A szertartásjelleg a 15–16. századi elbeszélő költészet fennmaradt darabjainál, a protestáns énekszerzők bibliai históriáinál, a halotti beszédek felépítéséhez hasonló temetési

énekeknél és a 17. századi halotti búcsúztatóknál is kimutatható (II/b, c, d, e, f, g. melléklet). A 17. századi halotti búcsúztatóknak két fő típusa van. Az elsőtől a históriás énekek, a vitézi siratók szerkezeti, stílusbeli sajátosságai figyelhetők meg (II/f. melléklet). Ide sorolható például *Báthori Gábor halotti búcsúztatója*³³ és *Vitéz Kádár István históriája*.³⁴ Az imádságszakaszok az énekek végére kerülnek. A vitézi siratókhoz képest ez annyi eltérést jelent, hogy az énekszerzés dátumát, helyét közlő záró rész megelőzi az imádságszakaszt. A másik fő típus, az egyházi, tanító jellegű halotti búcsúztatók további három csoportra bonthatók aszerint, hogy az imádságszakaszok megvannak-e az énekekben, illetve milyen liturgiai mozzanathoz kapcsolódnak. Az első csoporthoz tartoznak azok, amelyekben az imádságszakaszok – a vitézi siratók szerkezetének megfelelően – a búcsúformula után következnek. Czerey János énekeskönyvében található erre példát (II/g melléklet).³⁵ A másik csoportnál az imádságszakasz egybeolvad a záró résszel, amelyben a halott vagy a halott nevében valaki arra kéri a gyászolókat, hogy vegyék fel a koporsót, és vigyék a temetés helyére (II/h. melléklet).³⁶ A harmadik csoport esetében az imádságszakasz teljesen hiányzik (II/i.).³⁷ Ez utóbbiaknál a temetésre felszólító záró formula arra utal, hogy a halotti búcsúztató nem a koporsó sírba helyezésekor, hanem előtte hangzott el. A műfaj a liturgiában bekövetkezett változásokhoz alkalmazkodott.

A középkori temetési szertartás legrégibb leírása a *Pray-kódex*ben olvasható, amelyet a későbbi források a 16. század végéig lényegében változatlanul közöltek.³⁸ A rítus hat eseményorozatra tagolható: *Commendatio animae – Lélekajánlás, Vesperae mortuorum – Halotti vecsernye, Vigilia defunctorum – Halotti virrasztás, Absolutio – Feloldozás, Depositio corporis – Eltemetés, Consolatio – Vigasztalás*. A rítus lényegét az elföldelés cselekménye adja, melyet a pap halkan mondott könyörgései és a halott nevében énekelt (in persona defuncti) antifonaszor kí-

sér. Az antifonák az elhantolás cselekménysorát is követték és értelmezték. Amikor a temetési menet a sírhoz ér, a holttestet leteszik a földre, és az antifona a halott nevében kéri a sírhely megnyitását: „Nyissátok meg nekem az igazság kapuit, bemenvén azokon hálát adok az Úrnak” (*Aperite mihi* és a 117/118. zsoltár). A sír megáldásakor: „Bemegyek a Csodálatos lakóhelyére, föl, egészen az Isten házáig” (*Ingrediar in locum* és a 41/42. zsoltár) hangzik. Ezután megkezdik a holttest lebocsátását: „Itt az én nyugodalmam örökkön-örökké, itt lakom, mert ezt választottam” (*Haec requies mea* és a 131/132. zsoltár). Amikor a koporsó eléri a sírbolt fenekét, megkezdődik az elföldelés: „A földből alkottál engem, és testbe öltöztettél, én Megváltóm és Uram, támassz fel engem az utolsó napon” (*De terra plasmasti me* és a 138/139. zsoltár). Az elföldelés alatt: „Ne szállj ítéletre a te szolgáloddal, Uram, mert egy élő sem áll meg igazként színed előtt” (*Non intres in iudicium* és a 101/102. zsoltár). A temetés befejezéséül a feltámadásról szóló antifona (*Ego sum resurrectio*) következett. Az énekléssel váltakozva könyörgések hangzottak el, a középpontban pedig a *Halotti beszéd* állt, amelyet a pap a koporsó sírba lebocsátásakor, a *Haec requies* antifona után mondott el. A 16. század második felében ez a hagyományos szertartásrend fokozatosan összezsugorodott. Először a sírnál végzett szertartási elemek kezdtek eltűnni; a szerkönyvek ekkor már az „in persona defuncti” antifonasort sem közölték.³⁹ Megváltozott a magyar nyelvű halotti beszéd helye is. 1583-ban Telegdi Miklós irányításával Nagyszombatban jelent meg az a szertartáskönyv, melynek temetéssel foglalkozó fejezete, az *Ordo sepeliendi mortuos* a következőképpen jelöli meg az anyanyelvi gyászbeszéd helyét: „Sepulto corpore, vel priusquam illud in sepulchrum deferatur.”⁴⁰ Ennek alapján két választási lehetőség is adott: a pap vagy bárki más a klérusból a beszédet elmondhatja a test eltemetése után (vagyis a sírnál), illetve mielőtt a testet a sírba helyeznék (vagyis a test felvétele, az

In paradisum deducant antifona és a *De profundis* 129/130. zsoltár előtt). A néprajzi szempontú vizsgálatok is azt támasztják alá, hogy a halotti búcsúztató vagy a sírnál, vagy a háznál végzett szertartás során, a halotti beszédet követően hangzik el.⁴¹ A Gyimesekben például a halott jelenlétében mondott gyászmise végeztével a sírnál csak egy néhány szóból álló papi beszéd, egy kántorbúcsúztató és egy könyörgés hangzott el.⁴² A kalotaszegi Magyarvalkón – ahol többnyire református felekezetűek élnek – a háznál és a sírnál is mondtak búcsúztatót.⁴³ A háznál mondott halotti búcsúztató a katolikus és a protestáns felekezeteknél is gyakorlatban van.⁴⁴

A történeti tárgyú históriás énekek, a vitézi siratók, a bibliai históriák, a temetési énekek szerkezetében egyértelműen a középkori temetési szertartás mozzanatai mutathatók ki. A 17. századi halotti búcsúztatók között viszont vannak olyanok, amelyek szakítottak a középkori hagyománnyal, és a 16. században bekövetkezett liturgiai átalakulás nyomait hordozzák.

A *Halotti beszéd*, a vitézi siratók és a históriás énekek között más jellegű kapcsolat is felfedezhető. Mindegyik műfaj ugyanazokkal a retorikai eszközökkel él. Az egyházi szónoklattan (*ars praedicandi*) a 13. századtól kezdve alakult ki, és ebben az időszokban jelentek meg Franciaországban, Angliában azok a művek, amelyek az egyházi beszédek megszerkesztésének módjaival foglalkoztak. Az egyházi szónoklattan sokat merített az ókori görög-latin *ars rhetorica* módszertanából, amelyet a hitszónokok már Szent Ágostontól kezdve felhasználtak prédikációikban. Az ókorban a szónoki beszédeket négy részre tagolták: *exordium* (bevezetés, kezdet), *narratio*, *confirmatio* (mege erősítés, alátámasztás), *peroratio* (befejezés). Az első és utolsó szakasz érzelmi jellegű, amelyekkel a szónok megpróbálja kedvezően befolyásolni hallgatóit. A középső két rész értelmi jellegű. Itt kerül sor a tények ismertetésére és a témával kapcsolatos érvelésre, logikai okfejtésre.⁴⁵ Ezek a szerkezeti elemek a Halotti beszéd, a vitézi siratók és a históriás

énekek esetében is kimutathatók. Mind-egyik műfaj a hallgatók megszólításával indítja mondanivalóját:

– Látjátok, *feleim, szemetekkel (Halotti Beszéd)*

– *Szertelen vesződelm lám gyakran érközik, Istennek ostora fejönkön jelönik, Az kegyötlen pogán rajtunk döhösködik, Mert az mi életönk lám soha nem jobbodik.* (Tinódi Sebestyén)⁴⁶

– Látjátok, *hogy én igazat szólok.* (Ilosvai IV/289)

– *Sok csudák közzül halljatok egy csudát* (Tinódi Sebestyén)⁴⁷

– *Nosza, keresztyén nép, hallgass nagy dolgokra* (Batizi András)⁴⁸

Az előadók hitelessé akarnak válni a hallgatóik előtt. A *Halotti beszéd* szerzője a halott szemmel látható példáján keresztül kívánja meggyőzni hallgatóit:

Ahogy is ti látjátok szemetekkel: Bizony egy ember sem kerülheti el ez vermet, Bizony, mind ahhoz járó vagyunk.

A históriás énekszerzők az igazság bemutatására töreksenek.⁴⁹ Tinódi is erre építi költészetét. A *Cronica* előszavában elmondja, hogy „Igazmondó jámbor vitézöktül, kik ez dolgokba jelön voltak, érteköztem; sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam – az mi keveset írtam, igazat írtam”.⁵⁰ A hitelesség kedvéért megnevezik a forrásait:

– *Biblia mondja királyok könyvében Elsőben, tizönhetedik részében.* (Tinódi Sebestyén)⁵¹

– *Dániel ezt írja, minden meghallgassa* (Batizi András)⁵²

A régmúlt és a közelmúlt eseményei is lehetnek a hivatkozás alapjai. A histó-

riás énekek, a halotti prédikációk és a prédikációk felépítéséhez hasonló temetési énekek bevezető szakaszaiban gyakran alkalmazták az „emlékezzél”, „emlékezünk formulákat”.

– *Emlekezzenk régiekrel, Az Szythiából kijüttekrel.* (Ének Pannónia megvételéről)⁵³

– *Emlekezzel meg ember az halálról, mert nem késik.* (Halotti prédikáció)⁵⁴

– *Ez elmúlt gonosz üdöket beszélöm, Vitéz Terek Jánosról emléközöm.* (Tinódi Sebestyén)⁵⁵

– *Emlekezzel, elő ember, neked szol az holt ember.* (Temetési ének)⁵⁶

A zsidó és keresztény vallás tanítása szerint az első ember nem volt halandó, hanem csak a bűnbeesést követően lett azzá. A *Halotti beszéd* szerzője ezt a tanítást a bibliai történettel támasztja alá, s a halál tényét a holttest szemmel látható példájával szemlélteti.⁵⁷ A históriás énekszerzők is arra ösztönzik hallgatóikat, hogy okuljanak az elbeszélte történetből. Példáikat a magyar történelem múltjából, jelenéből, a Bibliából és a külföldi regényes irodalom költeményeiből merítik. Tinódi a történelmi személyiségek, a vitézek cselekedeteit, a sikeres és sikertelen kimenetelű csaták, várostromok eseményeit valóságghűen ábrázolja. Ami történt, az megtörtént, abból elvenni és hozzáadni már nem lehet. A hibákat éppúgy feltárja, mint az erényeket, és rávilágít az azokból leszűrhető erkölcsi tanulságra:

Az Fráter György lehet néktek példátok, Kik másön tanulnak, nagy bódogok azok; Kik magokon tanulnak, bódogtalanok, Ez miá vesztenek urak, és sok országok. (Tinódi Sebestyén)⁵⁸

A középkorban nagy tekintélye volt Cornificius *Rhetorica ad Herennium* című ókori latin retorikai tankönyvének, ame-

lyet a 12. században Magyarországon is alkalmaztak a káptalani iskolákban.⁵⁹ Ezt támasztja alá az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött *Tractatus de Cantica Canticorum* kódexben található középkori diákjegyzet is, melynek retorikával foglalkozó harmadik fejezete az ókori tankönyvre épül.⁶⁰ Ebben a részben a beszédet és az írásművet színező gondolat- és szóalakzatokat mutatják be.⁶¹ Ezek a retorikai szabályok szintén kapcsolódási pontokat képeznek a *Halotti beszéd* és Tinódi költeményei között. Az első ilyen elem, amelyet megemlítnünk, a sorvégek összecsengése. Az ókorban a mondategészlet legalább két különre tagolták, de a mondatszerkezet legválasztékosabb és legtökéletesebb formája az volt, ha a mondategész három kólónból állt.⁶² A kólónokat záró szóvégek összecsengtek. A rímeknek két fajtáját különítették el. A similiter cadens a kólónok végén álló szavak eseteinek a végződését jelentette. A similiter desinens a szavak azonos végződésén, de nem esetvégződésen alapult.⁶³ Balázs János kimutatta, hogy a szóvégek összecsengése a *Halotti beszéd* latin és magyar változatában is fellelhető.⁶⁴ Részlet a magyar változathól: „Láttátuk, feleim, szümtükkel mik vogymuk. Isa pur es chomuu vogymuk.

Menyi milosztben terümtév élevé miü isemüküt Adámut, es odutta volá neki paradisumot hazoá.”

Tinódi Sebestyén is a sorvégek összecsengésére törekszik, s következetesen alkalmazza a retorikai szabályokat:

*Nem szánja vélök az önnün halálát,
Minden kéncsének nékik kiosztását,
Holtig szolgálja az ő szép hazáját,
Jó szolgálainak ígéri jószágát.*⁶⁵

A szövegdíszítésnek, a figyelem ébren tartásának, az emelkedett, ünnepléses érzések, a vallási áhítat kifejezésének tudatosan felhasznált eszköze volt az ismétléses szövegalkotási mód.⁶⁶ Az esztergomi diákjegyzet négy szóismétlésen alapuló alakzatot szemléltet. A repetitio (görögül anafora) esetében a szakaszt kezdő szavak ismétlődnek.

Ezek a *Halotti beszéd*ben és Tinódinál is gyakoriak:

Vimágygyuk *Uromuk Isten kegyilmét... Es vimágygyuk szent achszin Máriát... Es vimágygyuk szent Péter urot... Es vimágygyuk mend szentüküt.* (Halotti Beszéd)⁶⁷

Három *beslia basának könyörgének,
Három kopját kapuból ők kivőnek.*⁶⁸

Conversiónak (epifora) nevezik azt az alakzatot, amikor a szavak a tagmondatok végén ismétlődnek:

Láttátuk, feleim, szümtükkel mik vogymuk. Isa pur es chomuu vogymuk.

*Ott Kazulnak ezen öröme lön,
Mert Babilónia meg kezében lön,
Császár kincse tevékkel kezében lön,
Ki császárnak igen nagy búára lön.*⁶⁹

A szavak a tagmondatok elején és végén is ismétlődhetnek. Ez az ún. complexio (szimploké).

*Bánatban az követ Komáromhoz juta.
Mert az terekektől oly igen fél vala,
Az Dunán el-által éjjel üvölt vala,
Az hósek csalárdságnak azt vélik vala.
Az követöt fogva ők bévítették vala,
Vigan az vitézők úgy indulnak vala,
Immár Nyári Ferencz sokat bolygott vala.*⁷⁰

*Sok jó legínynyel Losonczi eljuta,
Az vitéz Bebek György szép szerrel juta,
Vitéz Balassi János es eljuta,
Az jó Zay Ferencz es juta.*

*Az jó Zoltai István es ott vala,
Negyedfélszáz lóval ők gyültek vala,
Az napra Bujákra begyültek vala,
Az vitéz Kapitán György örül vala.*⁷¹

Traductióról beszélünk akkor, amikor a szóismétlés a mondat belsejében oly módon történik, hogy az ismételt szó esete megváltozik:

*Mennyi malasztiban teremté kezdetben
[Úr] mi ősinket, Adámot, és adta vala neki*

paradicsomot házzá. És mind[en] paradicsomban való gyümölcsöktől monda neki élnie. Csupán tiltá őt egy fa gyümölcsétől.

*Míg szabadon engöm nem látsz Egörben,
Egrot ne add addég senki kezében.*⁷²

*Ez követ császár táborába juta,
Követségét az basáknak nem mondá;
Császár hallá, őtet hozzá hívatá,
Az császárnak az követ fejét hajtá.*⁷³

Mindezekből arra következtethetünk, hogy Tinódi Sebestyén jól ismerte ezeket a régi retorikai alakzatokat, s tudatosan használta is azokat. Ezek azonban nem fedik le teljesen azt az eszköztárat, amely költészetét formálta. Számos olyan ismétlő-alakzat is feltűnik műveiben, amely nem található meg az esztergomi diákjegyzetben. Ilyen például a számoló vers:

*Alázatos, békességös egyik részögös,
Az második csak garázdás és oly versönyös,
Imádkozik és bűnén sír harmad részögös.*⁷⁴

A felsorolás:

*Vesze Chlínchit György, Bornemissza János,
Vesze Horváth György, jó Szórény János,
Vesze Párnás György, jó Fekete János,
Az Moga Bálint, vesze Moga János.*⁷⁵

A grammatikai párhuzamosság:

*Számkivetésbe űk hamar vettetnek,
Rabságban, ínségben űk gyötrettetnek.*⁷⁶

*Dunát beállották nagy vízi erővel,
Magokat beásták kömyül nagy vermökvel.*⁷⁷

A negatív ismétlés:

*Ez had felől semmi híre nem vala,
De az Szakszóniába híre vala.*⁷⁸

Az összehasonlítás során eddig azokat a műfaji sajátosságokat vizsgáltuk, amelyek elsősorban az előd-műfajból, a *Halotti beszédből* vezethetők le. Az előd műfaj és az utód műfajok vizsgálata során azonban felmerülhetnek azok a saját-

tosságok is, amelyek az előd műfaj eredetének a megértésében is segítséget nyújthatnak. A *Halotti beszéd*, a vitézi sirató és a históriás énekek ilyen jellegű közös pontja az elbeszélő jelleg.

A magyar nyelvű *Halotti beszéd*, a *Pray-kódex* szakramentáriumának függékében, a latin nyelvű temetési szertartás végén kapott helyet. A magyar temetési beszéd után közvetlenül egy hasonló tartalmú latin prédikáció is olvasható. A két szöveg két különböző hallgatóság számára készült: latinul tudó egyháziaknak és csak magyarul értő laikus híveknek.⁷⁹ A magyar nyelvű beszéd a latin sermo mintájára készült, de nem szó szerinti fordítása annak. A szerző a latin sermóból csak azokat a gondolatokat emeli ki, amelyek az adott beszédhelyzetben a leghatásosabban szolgálgják a gyászolók lelki épülését. Ezek a beszéd intő és emlékeztető részei:

*Látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk:
Ime, por és hamu vagyunk.*⁸⁰

A bűnbeesés történetét sokkal kifejezőbben ábrázolják a magyar beszédben. Míg a latin sermóban csak utalnak rá, addig a magyar változat elbeszélés jellegű.⁸¹ A temetést végző pap újra elmeséli a paradicsomi eseményeket, mintha tudatában lenne annak, hogy a hallgatói fogékonnyak az efféle történetekre, és az ízlésvilágukhoz igazodik. A bibliai történet a magyar beszédben sem teljes, nem közlik például az Évával kapcsolatos eseményeket, ami egyrészt arra utal, hogy a gyászolók már több alkalommal is hallhatták a történetet,⁸² másrészt – mivel anyanyelvű bibliáról nincs tudomásunk ebből a korból – a szóbeliség szintjén léteznie kellett egy olyan magyar nyelvű bűnbeesés-történetnek is, amely hűen követi a bibliai eseményeket. A magyar nyelvű beszéd szerzője a latin sermo sémáját követi, a gondolati és szerkezeti azonosságok ezt támasztják alá,⁸³ azonban a bűnbeesés történetét sajátos módon, szabadon kezeli, soraiban az elbeszélő költészet stílusjegyeire ismerhetünk rá.

A *Halotti beszéd* létrejöttében nagy szerepe lehetett a pogány korból átöröklődött halottsiratás szokásának.⁸⁴ A temetési szertartás menetében a *Halotti beszéd* a koporsó sírba lebecsátását, megáldását követően, a *Haec requies* antifona után következett.⁸⁵ A siratás egyik csúcspontja is a szertartásnak éppen erre a szakaszára esik. A *Székelvudvarhelyi kódex* szerint – és a néprajzi kutatások is ezt támasztják alá – a halott-siratásnak három csúcspontja van: „első sírás leszön, mikoron méglen a halott a házba vagyon... másodsor leszön a siralom a halotton, mikoron az kapun kívül vitetik... harmadsor leszön a siralom, mikoron a halott eltemettetik...”⁸⁶ A *Halotti beszéd* szerzője feltételezhetően a sirató sajátosságaihoz alkalmazkodott. A két műfaj kapcsolódási pontja az elbeszélő jelleg, ami segíti az új műfaj által közvetített új ismeretek könnyebb megértését, befogadását. A ritmikus prózában megszerkesztett *Halotti beszédnek*⁸⁷ az a rendeltetése, hogy a bibliai ismereteket terjessze, és imára serkentse hallgatóit.⁸⁸ Hasonló célt szolgál a 16. századi bibliai história is. Ily módon a *Halotti beszéd* a 16. századi bibliai história előképének tekinthető. Ha nem érzékelném a *Halotti beszéd* és a bibliai história közötti időbeli és műfaji határokat, akkor azt mondanám, hogy a *Halotti beszéd* egy bibliai história, és a két műfaj az átfedés állapotában, az időtlenség örömeiben van.

Az imént már szó volt róla, hogy a *Halotti beszéd* a koporsó sírba bocsátása és szentelt vízzel meghintése után hangzott el.⁸⁹ A beszéd után a pap a Szentháromság nevében háromszor földet hint a sírba, elmond egy antifonás zsolnárt latinul, és könyörgésre hívja fel a népet. Ez a *Halotti Beszéd*hez szervesen kapcsolódó magyar nyelvű *könyörgés*. A halottsiratás is a koporsó sírba helyezésének időszakára esik, ami azt jelenti, hogy a különböző rítusok párhuzamosan vannak jelen, egyidejűleg két szertartást végeznek. A rítusok egyidejűsége napjainkban is megfigyelhető azokon a vidékeken, ahol a halottsiratás élő gyakorlat. A Kis-Küküllő menti Magyarkirályfalván az egész temetési szertartást végigkíséri. Az asszonyok

az istentisztelet alatt is siratóznak, és a lelkipásztor hiába kéri őket, hogy hagyják már abba, felhívása csak kevés sikerrel jár.⁹⁰ Ha a rítusok egyidejűsége napjainkban is élő gyakorlat, mennyire erős lehetett ez a kereszténység korai időszakában. E különös helyzet hatással van a különböző rítusokat képviselő műfajokra is. A sírnál végzett pogány szertartáshoz valószínűleg hozzátartozott egykor egy olyan műfaj, amely felsorolta, elbeszélte a halott érdemeit, cselekedeteit. Talán ez a műfaj a hősi énekkel hozható kapcsolatba, ami a különböző rítusok egyidejű jelenléte által akaratlanul is a keresztény szertartás részévé vált, s fokozatosan átítatódott azzal. A 16. századi vitézi sirató, históriás ének a pogány és a keresztény rítus metszéspontjának az eredménye, abból vezethető le.

Kövessük most nyomon azt a fejlődési folyamatot, amely elvezet bennünket a pogány kori siratóénektől a 16. századi vitézi siratóig, históriás énekig. A sírnál végzett pogány temetési szertartásnak kiemelkedő pontja lehetett egykor egy hősi ének jellegű siratóének, amely a halott érdemeit méltatta. E műfaj ellensúlyozására, egyházi kezdeményezésre létrehoztak egy „új műfajt”, a *Halotti beszédet*, amely szintén a sírnál hangzott el. A magyar nyelvű *Halotti beszéd* különlegessége, hogy szerkezetében nemcsak a középkori prédikációk sémái, hanem a siratóének elbeszélő jellege is felfedezhető. Ez a sajátosság csak a siratóénekből vezethető le, hiszen erre nem találunk példát sem a *Pray-kódex*-beli latin sermóban, sem a hasonló korú európai prédikációs irodalomban. A magyar nyelvű *Halotti beszéd* létezése egy alkalmazkodási folyamat eredménye. Az egyház a műfaj megalkotásakor tekintettel volt a magyarság kulturális adottságaira, és olyan közlésmin-tákhoz, kommunikációs eszközökhöz folyamodott, amelyek a másik fél számára is ismertek voltak, és a megértéshez kapcsolódási pontokat nyújtottak. A keresztény tanok terjesztésének legkézenfekvőbb, leghatékonyabb formája nem lehetett más, mint a siratóének mintájára

megszerkesztett bibliai történet. A *Halotti beszéd* feltehetően a 12. század közepén hangzott el először a liturgiában. Erre utalnak nyelvi, stílusbeli sajátosságai. Vajon mi történt a pogány kori siratóénekekkel? A *Halotti beszéd* beiktatása előtt léteznie kellett, és feltehetően a liturgia része volt. Vajon milyen formában hangzott el a liturgiában? Valószínűleg átalakult, és a keresztény egyház a maga képére formálta, de több személyes elemet tartalmazhatott a halottal kapcsolatban, mint a *Halotti beszéd*. Ez a típus átmenetet képez a pogány kori siratóénekek és a halotti beszéd műfaja között. A magyar nyelvű *Halotti beszéd* is átmeneti műfajnak tekinthető, míg azonban a *Halotti beszéd* a prédikáció műfajához áll közelebb, addig a siratóénekek átmeneti típusa a pogány kori siratóénekekhez. A két átmeneti típus a keresztény egyház alkalmazkodásának a mértékét szemlélteti. A kereszténység korai időszakában minden bizonnyal nagyobb mértékben alkalmazkodott az egyház a fennálló kulturális viszonyokhoz. Később a kereszténység megerősödésével már kevésbé kellett alkalmazkodnia. I. (Szent) László király (1077–1095) uralkodásának egyik nagy célkitűzése az volt, hogy folytassa az I. (Szent) István király (1000–1038) által megkezdett művet, és megszilárdítsa a kereszténységet. III. Béla király (1172–1196) mintaképe, Lászlót 1192-ben szentté avattatta. Nem lehet véletlen az, hogy a *Halotti beszéd* lejegyzésére éppen ebben az időszakban került sor.

A vitézi sirató műfaja az átmeneti sirató típusból eredeztethető. Ezzel esetleg annak a kérdésnek a megválaszolásához is közelebb kerülhetünk, hogy a vitézi sirató tekinthető-e a históriás ének őstípusának. Vagy éppen fordítva? Tehát a történeti tárgyú históriás ének úgy fogható fel, mint a vitézi sirató szűkített változata? Vagy a vitézi sirató úgy értelmezhető, mint a történeti tárgyú históriás ének bővített változata?

Ha abból indulunk ki, hogy az átmeneti sirató típus a temetési szertartáshoz kötődik, a vitézi siratót kell a történeti

tárgyú históriás ének alapjának tekinteni. A vitézi sirató viszont már függetlenedett a liturgiától, önálló műfaj. Tinódi vitézi siratói hiába őrzik a középkori temetési szertartás maradványait, ezeket ő már nem énekelte a temetés alkalmain. Erre abból is lehet következtetni, hogy Tinódi a siratóformuláit általában múlt időben fogalmazta meg. A temetési szertartás azonban mindig jelen időhöz kötött. Siratni, búcsúzni, búcsúztatni csak jelen időben lehet.⁹¹ Az örömformula is erre utal, amelyet Tinódi alkalmanként a sirató-formula helyére vagy mellé illeszt, s amely szintén nem lehet része a temetési szertartásnak.⁹² Amikor a vitézi sirató kivált a liturgiából, funkcióját veszítette, de a továbbiakban alkalmassá vált a tragikus kimenetelű történelmi események, emberi sorsok hírüladására, bemutatására.

Vajon mikor önállósodott ez a műfaj? És miért szakadt el a liturgiától? A műfaj önállósodása, fejlődése a középkori egyházi társadalom elvilágiasodásával, a literátus műveltségű énekmondó réteg kialakulásával hozható összefüggésbe. A világi értelmiségiek kialakulásának első nyomait Magyarországon a 13. század utolsó évtizedeiben kereshetjük.⁹³ A magyar társadalom erőteljesebb feudalizálódásával létrejött ekkor egy magasabb szervezetszerű államapparátus, amelynek – az Árpád-korhoz viszonyítva – már fokozottabb igénye volt az írásbeliségre, és ennek megfelelően a világi állások is megsaporodtak. Mivel az írásbeliség egyedüli kiváltságosai az egyháziak voltak, a világi állásokat is a klerikusok töltötték be, és a kancelláriákon, a hiteles helyeken, a törvényhozás és a jogalkotás területén, a közigazgatás pontjain, a világi főurak udvarában teljesítettek szolgálatot. Ezeket az elvilágiasodott klerikusokat tekinthetjük a világi értelmiségi őseink.

A klerikus (clericus = kiválasztott, irányító) szót a középkorban többféle értelemben használták. Elsősorban az egyházi rendhez való tartozást jelölte. Így nevezték a felszentelt papokat, a papjelölteket (a kisebb rendeket felvetteket éppúgy, mint a tonsuratusokat), a papi pályára

szánt iskolásokat (scholaris) és az egyháznak felajánlott kisgyermekeket (oblatus) is. Ez a réteg nagyon összetett volt, hiszen az egyszerű papoktól kezdve az érsekig, a püspökig ide tartozott mindenki, aki az egyházhoz valamilyen formában kapcsolódott. A klerikus szóval a tanultságot, az írni-olvasni tudást is jelölték. A középkor első felében ugyanis az íráshoz csekély kivétellel csak a papok értettek. Könyvműveltsége a világi embernek alig volt. Az írástudó (literatus) és a pap (clericus) fogalma egybeolvadt.

A világi értelmiségi önállósulása, a papi rendtől való elkülönülése az Anjoukorszakban következett be. I. Károly király (1301–1342) az 1320-as években jelentős gazdasági reformokat léptetett életbe.⁹⁴ Ez a gazdasági és közigazgatási átszervezés olyan helyzetet teremtett, amely az értelmiségiek elhelyezkedését nagyobb számban tette lehetővé, egyre több világi értelmiségi vált szükségessé. Ebben az átmeneti időszakban a literátus kifejezés hol világi, hol pedig fel nem szentelt egyházi személyt jelölt, aki világi értelmiségi munkát végzett.

A literátus és a klerikus fogalma a 14. század húszas éveiben különült el egymástól, és élesebb határvonal alakult ki az egyházi és a világi értelmiségiek között. Ekkor már csak azt tekintették klerikusnak, akit misepappá szenteltek, vagy aki a misépapságot megelőző legmagasabb két egyházi rendet, az alszerpapságot, illetve a szerpapságot felvette. Számukra már nem volt visszatérés a világi életbe, és az

értelmiségi munkakörökből is fokozatosan kiszorultak. Ezzel szemben literátusoknak nevezték azokat a diákokat, akik nem papi pályára készültek, hanem világi munkakörben, világi emberként kívántak érvényesülni. A 14. század végétől a literátus kifejezés majdnem kizárólag iskolát végzett világit jelentett.

A leírtak alapján jól érzékelhető az az átalakulási folyamat, amely a középkori egyházi társadalomban a 13–14. században végbement, s jól megragadható az az időszak, amely a vitézi sirató önállósodásához vezetett.

Amikor a *Halotti beszéd* a temetési szertartás részévé vált, az átmeneti sirató típus fokozatosan kiszorult a liturgiából. Egy ideig valószínűleg még gyakorlatban volt a *Halotti beszéd* bevezetését követően is, de az idő múlásával veszített jelentőségéből. A 13. század gazdasági, társadalmi változásai kedveztek a műfaj életben maradásának. Ha mindez nem következik be, talán nem is tudnánk róla. Az átmeneti sirató típus elmaradt ugyan a liturgiától, de átkerült egy másik szerepkörbe, s önállósodásával alapjává válhatott a 15–16. századi elbeszélő költészetnek.

Tinódi Lantos Sebestyén is erre építi életművét. Igaz, ő már egy új korszak képviselője, a 16. század lantosa, „arcvónásaiban” azonban még felfedezhetők a klerikus énekmondók „arcvónásai”, s költeményeibe átörökíti a középkori hagyományokat.

Sápy Szilvia

■ JEGYZETEK

1. Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp., 1910. 278.
2. Szilády Áron: Régi Magyar Költők Tára XVI. század. III. Tinódi Sebestyén összes művei. Bp., 1881. 449. 3. Uo. 463–468.
4. Békefi Remig: i. m. 261.
5. Dézsi Lajos: Tinódi Sebestyén. Bp., 1912. 6–7; Szilády Áron: i. m. 5.
6. Uo. 453.
7. Klaniczay Tibor: Eredmények és feladatok a régi magyar irodalom kutatásában. In: a MTA nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei. II. 1951. 55–57; Angyal Endre: Vathay Ferenc énekeskönyve. Irodalomtörténeti Közlemények 1955. 57.
8. Acsády Ignác: Tinódi Sebestyén. Budapesti Szemle 1899. 94. 15–20.; Mészöly Gedeon: Tinódi Sebestyén. Nagykőrös, 1906. 94.
9. Acsády Ignác: i. m. 1; Szilády Áron: i. m. 287.
10. Uo. 5; Tinódi Sebestyén: Cronica. Kolozsvár. A kísérő tanulmányt írta Bóta László, a fakszimile szövegét gondozta Varjas Béla. Bp., 1554/1959.
11. Szilády Áron: i. m. (Szegedi veszedelem); Acsády Ignác: i. m. 16.
12. Szilády Áron: i. m. 146. (Eger vár viadaljáról való ének)
13. Uo. 192.

14. Szerk. Varjas Béla: Tinódi politikai pártállása. In: Irodalom és ideológia a 16–17. században. Bp., 1987. 95.
15. Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp., 1921. 78.
16. Uo. 73–74.
17. Dézsi Lajos: i. m. 14–15.
18. Zoványi Jenő: i. m. 78.
19. Szilády Áron: i. m. 277. (Prini Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról)
20. Uo. 281.
21. Uo. 249–250. (Judit asszon története)
22. Hegedüs István: Legrégibb magyar tárgyú latin költemény. Irodalomtörténet 1913. 505–517.
23. Madas Edit – Szabó T. Árpád – Tarnai Andor: Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. (Középkor 1000–1530). Bp., 1992. 304–311. (Planctus destructionis Regni Hungariae per Tartaros. Siratóének Magyarországról, mikor a tatárok elpusztították. Vas István fordítása.)
24. Wilhelm Neumann: Die Totenklage in der Erzählenden deutschen Dichtung des 13. Jahrhunderts. Emsdetten, 1933.
25. Szilády Áron: i. m. 16.
26. Uo. 305. Lásd még: Egri históriának summája 175; Szulimán császár Kazul basával viadaljáról 260, 261.
27. Sáy Szilvia: Tinódi Lantos Sebestyén vitézi siratói. Valóság 2008. 11. 34–59.
28. Solymossy Sándor: Hegedőseink jelentősége a középkorban. Ethnographia 1940. 15–26.
29. Kardos Tibor: Deák műveltség és magyar renaissance. Századok 1939. 318.
30. Szabolcsi Bence: A középkori magyar énekmondók kérdéséhez. Irodalomtörténet. Bp., 1928. 227.
31. Uo. 232.
32. Petz Gedeon: Magyar és német hegedősök. Irodalomtörténeti Közlemények 1891. 22–31.
33. Bisztray Gyula – Klanczay Tibor – Nagy Lajos – Stoll Béla: RMKT XVII. század. I. A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete. Bp., 1959. 455, 641.
34. Varga Imre: RMKT XVII. század. IX. A két Rákóczi György korának költészete (1630–1660). Bp., 1977. 411.
35. Uo. 516, 529.
36. Varga Imre: RMKT XVII. század. XI. Az első kuruc mozgalmak korának költészete (1662–1686). Bp., 1986. 263; Varga Imre: i. m. 532.
37. Uo. 317.
38. Dobszay László: A középkori magyar temetés maradványai az erdélyi néphagyományban. In: Tüskés Gábor: „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Bp., 1986. 204.
39. Dobszay László: Az esztergomi rítus. Bp., 2000. 218–225; Dobszay László: Jeney Zoltán: Halotti szertartás-Funeral Rite. Magyar Egyházzene Bp., 2005/2006. 265–292.
40. Agendarius Nagyszombat 1583, RMK I. 204. RMNy 528. Idézi Kecskeméti Gábor: Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. Bp., 1998. 143.
41. Kriza Ildikó: Halotti búcsúztatók az irodalom és folklór határán. In: A magyar művelődés és a kereszténység. II. IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Szerk. Jankovics József – Monok István – Nyerges Judit. Róma–Nápoly. 1996. 975–983.
42. Dobszay László: i. m. 1986. 195.
43. Nagy Jenő: Temetés, temető és halotti tor a kalotaszegi Magyarvalkón. Ethnographia 1942. 133–143.
44. Sámuel Aladár: Kisküküllő vármegye református népének temetkezési szokásai. Ethnographia 1918. 91–104; Bartha Elek: Halotti búcsúztatók a dél-gömöri falvak folklórában. I–II. Debrecen, 1995; Liszka József: Halál és temetés Kéménden. In: „Kurtaszoknyás hatfalu”. Dolgozatok Kéménd község néprajzából. Szerk. uő. 1986. 118–125.
45. Balázs János: Magyar deákság. Bp., 1980. 453–460.
46. Szilády Áron: i. m. 61. (Szegedi veszedelem)
47. Uo. 72.
48. Szilády Áron: Régi Magyar Költők Tára. II. XVI. századbéli magyar költők művei. Bp., 1880. 89.
49. Erdélyi Pál: A XVI. és XVII. századi magyar históriás énekek. Magyar Könyvszemle 1887. 119–179.
50. Szilády Áron: i. m. 1881. 3.
51. Uo. 224. (Dávid király mint az nagy Góliáttal megvívott)
52. Uő: i. m. 1880. 81. (Az istenfélő Zsuzsánna asszonnak históriája)
53. Szilády Áron: Régi Magyar Költők Tára. I. Középkori magyar költői maradványok. Bp., 1887. 3.
54. Pusztai István: Régi Magyar Kódexek. 2. Bod-kódex, XVI. század első negyede. Bp., 1987. 69–83.
55. Szilády Áron: i. m. 1881. 177. (Enyingi Terek János vitézsége)
56. Szilvás Újfalvi Imre: In exequiis defunctorum. Halott temetésekorra való énekek. Debrecen. 1602. 8/b. RMNy 886.
57. Balázs János: i. m. 462, 470.
58. Szilády Áron: i. m. 1881. 57. (Erdélyi história V. rész)
59. Cornificius: A C. Herenniusnak ajánlott retorika latinul és magyarul. Ford. Adamik Tamás. Bp., 1987. 194–291; Balázs János: i. m. 473.
60. Mészáros István: A XII. századi esztergomi diákjegyzet. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 1973. 19–27.
61. Uo.
62. Balázs János: i. m. 473–475.
63. Uo. Mészáros István: i. m. 22.
64. Balázs János: i. m. 478, 482.
65. Szilády Áron: i. m. 1881. 78. (Az vég Temesvárbán)
66. Benkő Loránd: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. Bp., 1980. 362–378.

67. Uo. 373. Balázs János: i. m. 485.
 68. Szilády Áron: i. m. 1881. 300. (Varkucs Tamás idejébe lött csaták Egörből)
 69. Uo. 260. (Szulimán császár Kazul basával viadaljáról)
 70. Uo. 292. (Az Szalkai mezőn való viadalról)
 71. Uo. 310. (Kapitán György bajviadalja)
 72. Uo. 298. (Varkucs Tamás idejébe lött csaták Egörből)
 73. Uo. 255. (Szulimán császár Kazul basával viadaljáról)
 74. Uo. 265. (Sokféle részgösről)
 75. Uo. 86. (Az vég Temesvárbán)
 76. Uo. 241. (Judit asszon históriája)
 77. Uo. 272. (Buda veszéséről)
 78. Uo. 197. (Károl császár hada Saxoniába)
 79. Madas Edit: Középkori prédikációirodalmunk történetéből. A kezdetektől a XIV. század elejéig. Debrecen, 2002. 84; Madas Edit: A szóbeliség és az írásbeliség határán 1192–1195: A Halotti beszéd. In: A magyar irodalom története a kezdetektől 1800-ig. Szerk. Jankovits László – Orlovsky Géza. Bp., 2007. 59–70.
 80. Galgóczi László: Ház, feze, tömlőc. In: Magyar Tudományos Akadémia Szegedi területi bizottsága IV. Bárczi Géza centenárium. Szeged, 1994. 15–32.
 81. Uo. 20–21.
 82. Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig. Bp., 1931. 83–89; Galgóczi László: i. m. 21.
 83. Ifj. Horváth János: A Halotti Beszéd történetéhez. Magyar Nyelv Bp., 1970. 421–429.
 84. Balázs János: i. m. 454–486.
 85. Dobszay László: i. m. 1986. 204; uó: i. m. 2000. 218–225.
 86. Székelyudvarhelyi kódex 1528. Idézi Rajeczky Benjamin – Kiss Lajos: Magyar Népzene Tára. V. Siratók. Bp., 1966. 17.
 87. Szabolcsi Bence: A Halotti beszéd ritmusa. Irodalomtörténeti Közlemények 1956. 119–129; Balázs János: i. m. 451–486.
 88. Nagy L. János: Ismétlésszerkezetek a Halotti Beszédben. In: MTA szegedi testületi bizottsága IV. Bárczi Géza centenárium. Szeged, 1994. 33–47.
 89. Dobszay László: i. m. 2000. 204.
 90. György Horváth László: Temetési szokások a Kis-Küküllő menti Magyar királyfalván. In: Vallási Néprajz. 6. Szerk. Bartha Elek, Dankó Imre – Küllös Imola – Molnár Ambrus. Debrecen, 1994. 60. (unitárius felekezet).
 91. Sápy Szilvia: i. m. 34–61.
 92. Szilády Áron: i. m. 1881. 56. (sirató- + örömformula) (Erdéli história V. rész); 95, 101, 104. (örömformula) (Budai Ali basa históriája); 87. (öröm- + siratóformula) (Az vég Temesvárbán Losonczi Istvánnak haláláról); 206. (öröm-formula) (Károl császár hada Saxoniába); 215, 222. (sirató- + örömformula) (Sztinya, Léva, Csábrád és Murán váraknak megvevése); 287. (sirató- + örömformula) (Verbőci Imrénének Kaszon hadával, kozári mezőn viadalja); 295. (sirató- + örömformula) (Az szalkai mezőn való viadalról); 308. (örömformula) (Kapitán György bajviadalja).
 93. Gerézdi Rabán: A magyar világi líra kezdetei. Bp., 1962. 19–37; Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 2007. 177–196; Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Bp., 1949. 289–306.
 94. A királyi birtokok visszafoglalása, az állandó, jó ezüstdenár bevezetése, a magyar aranyforint, a kettős valuta, a lucrum camerae (kapuadó) bevezetése, a tiszta arany valutára való áttérés, a kamarabéletek rendezése, a kancellária korszerűsítése. Vö. Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp., 1921.

MELLÉKLETEK

I. melléklet

Roland-ének (1100 táján)	
CLI	
látja Roland	barátját holtában
teste elnyúlt	arca föld porában
siratja is	szíve bánatában
„szánhatom már	vitézséged társam!
együtt kivel	évek sorát jártam
nem sértettél	s okát én sem adtam
fáj az élet	hogy itt fekszel holtan”
szavát mondja	s szédül lelke nyomban
Éber nevű	ménjén ül alétlan
arany kengyel	tartja csak szilárdan
hogy ne bukják	járjon bár tudatlan

II/a. melléklet
Imádságszakasz (Tinódi Sebestyén)

Mű címe	Budai Ali basa históriája (1554)
Imádságszakasz	Ezön kérünk, atya úristen, tégödet, Kegyösön hallgasd meg hív körösz- tyénidet, Téritsed meg pogán ellen szerencsénket, Ronts meg és elveszesd az fene terekeket.

II/b. melléklet

Mű címe	Halotti beszéd és könyörgés (1192–95)
Imádságszakasz	<p>Imádjuk Urunk Isten kegyelmét e lélekért, hogy irgalmazzon őneki, és kegyelmez- zen, és bocsássa mind[en] ő bűnét! É imádjuk Szent Asszony Máriát és Boldog Mihály arkangyalt és mind[en] angyalokat, hogy imádjának érte! És imádjuk Szent Péter urat, akinek ad[at]ott hatalom oldania és kötnie, hogy oldja mind[en] ő bűnét. És imádjuk mind[en] szenteket, hogy legyenek neki segedelmére Urunk színe előtt, hogy Isten ő imádságuk miá bo- csássa ő bűnét! És szabadítsa őt ördög üldözésétől és pokol kínzásától, és vezesse őt pa- radicsom nyugalmába, és adjon neki mennyországba utat, és mind[en] jóban részt! És kiáltsátok Urunkhoz háromszor: kyrie eleison! Szerelmes Testvéreim! Imádjunk e szegény ember lelkéért, [a]kit Úr e napon e hamis világ tömlöcéből mente, [a]kinek e napon testét temetjük, hogy Úr őt kegyelmével Ábrahám, Izsák, Jákob kebelében helyezze, hogy bírságnap jutva mind[en] ő szentei és kiválasztottai között jobb felől iktatnia élессze fel őt! És tibennetek. Clamate ter: kyrie eleison!</p>

II/c. melléklet
A XV–XVI. századi
elbeszélő költemények imádságszakaszai

Mű címe	Szabács viadala (1476)	Beriszló Péter éneke 1515 (Cantio Petri Berizlo)
Imádságszakasz	Ma imár őérettek imágyon, A felett istennek nagy hálát agyon Mendennemű nagy sok jótételről, És erős Szabács megvételeléről; Ki alatt volt népnek válogatotta, Dolgát minden ment vitéz tartotta, Kit meg nem mondhat emberi állat, Mely nagy harcolás volt Szabács alatt! Menden ott vitézségét mutatta, Mert királ őköt hozzá nügatta.	Kenyeregjönk az úristennek mi mind fejenkint, Hogy ne hagyjon terekeknek dúlnia koroskínt, Bátorítson viadalhoz minket mind fejenkint.

II/d. melléklet
Protestáns énekszerzők
Bibliai históriák

Mű címe	Farkas András: Az zsidó és magyar nemzetről (1538)
Imádságszakasz	Azért mi es kérjük istent mint atyánkat: Igazgassa az kerált miközöttünk: Magyari uraknak pártoló szűvöket Igazgassa immár ah jámbor kerál mellé: Adjon békességet minden népek között, Hogy mi ő felségét egyetembe dícsírhessük.

II/e. melléklet
Temetési énekek

Mű címe	Emlékezzünk mi keresztyén nepek (Szilvás-Újfalvi Anderkó Imre: In exequiis defunctorum Halott temetéskorra való énekek 1598)
Imádságszakasz	Dicsirtessek az Attya Úr isten, Ó igije az Fiu Úr Isten, Egyetemben szent Lelek Úr Isten Szent haromság egy bizony Úr Isten.

II/f. melléklet
XVII. századi halotti búcsúztatók

Mű címe	Báthori Gábor halotti búcsúztatója (1613)
Imádságsszakasz	Diczerettel attia az magas meniekben, Es az uigaztalo szent lelek Vr Isten Uigaztaly megh minket keserusegunkben, Aldassal my tulunk mind öröken, amen.**

**Utolsó vers

II/g. melléklet
XVII. századi egyházi, tanító jellegű halotti búcsúztatók

Mű címe	Halotti búcsúztató RMKT 9/204. (Cserey János énekeskönyve)
Imádságsszakaszok	Muis mar utanna diczeretet mondgiunk, Az eő hült testenek njugodalmot adgiunk, Valakik most azert temetesen vagiunk, Boldogult lelkiert illjen aldist mondgiunk: Nyugossa megh Jsten kegyelmessegeben, Mikor Christus el io angyali seregyben, Kölczön fel tegedet megh diczioult testben, Alliczjon tegedét Maria sergiben.

II/h. melléklet

Mű címe	Halotti búcsúztató RMKT 9/ 214. (Cserey János énekeskönyve)
Liturgiailag módosult imádságsszakaszok	Jmmár az Istennek diczeretet mondgiunk, Kik körüle uagyunk, koporsoiat fogiuk, Testet eő annyának, az fodnek megh adguk, Lelke üduosseget adgya Jsten, mondgiuk.

II/i. melléklet

Mű címe	Jármi Ferenc halotti búcsúztatója 1651 RMKT XVII. sz. 9/121.
Imádságsszakasz nélküli zárórész	Szollas miat szinte megh faradva vagyok, Ez vagyon tsak hatra, hogy selyet fogjatok, Testemet ez földben mindgyart szalitsatok, Minnyajan el hadlak, Isten mar hozzatok.